

Е. Сінклер (Upton Sinclair).

Мертвий дім. *)

(переклад Л. Мосенда)

Біля дванадцяти років тому розмовляв я в Голяндії з своїм приятелем, письменником Фредериком ван Еденом, про Достоєвського й признався йому, що, не зважаючи на часті спроби, ніколи не вдавалося мені дочитати до кінця ані одного роману цього письменника. Ван Еден навпаки твердив, що Достоєвський є найбільший романіст світа, а це вже дуже висока похвала, бо й сам ван Еден є великий письменник. Але під впливом війни став мій приятель католицьким містиком; і ось тепер розумію його любов до похмурого росіянина, що теж був таким переобтяжений духом, який зневірившись у людському розумі, але при тім зовнішньо-сильний, — шукає помочі й притулку в автосугестії Божого імені.

Федор Достоєвський народився року 1821. в одному шпиталі; його батько був бідний лікар з численною родиною. Дитиною ще пізнав Достоєвський голод і холод; в двадцять чотири роки написав він у мансарді свій перший твір: „Бідні люди“. Він змальовує двійко нещасних, безвольних істот так правдиво, так „житево“, що мав великий успіх.

Автор твору дістався до літературних кол, що в ті дні було майже рівнозначно з колами революційними. До свого слабосильного мистецтва прилучив він ще ідеї Фуре; приймаючи участь у радикальних зібраннях, пішов він так далеко, що перебрав на себе і потайну друкарню. Група революціонерів була відкрита; Достоєвський, перебувши кілька місяців у темній вязниці, був з двадцятьма присудженими вивезений нарешті на пляц та поставлений під шафот, цілком готовий прийняти кару смерти. В останній хвилі прийшло царське помилування, але одна з жертв збожеволіла. Переживання цієї події так вплинули на Достоєвського, що в своїх творах він завжди вертається до них.

*) Цей нарис є одним із дев'яноста ві збірки під назвою „Mammothpart“ (в нім. переклад під титулом „Die goldne Kette“). В збірці подані досить побіжні відомості про 77 письменників, від старовіку до сучасности, все на тлі взаємсвідносин мистця й суспільства з точки погляду історичного матеріалізму. Нариси ці — написані з тенденційністю, цікаві для нас характеристикою російської літератури в її представниках (Пушкін, Гоголь, Тургенєв, Достоєвський, Толстой). Цікаво, що збірка, хоч і бажав бути лише інтернаціонально ідеологічною, але яскраво відбиває в собі ці два противенства: здоровий ясний, волюнтаристичний дух авільсаксонця і світ безвольного, розкладового „православного“ росіянина, як світ „мертвих душ“, у „мертвому домі“.

Л. М.

Він був засуджений до Сибіру на каторгу, де битий і мучений, жив укупі з найтяжчими злочинцями. Помилуваний через кілька років, був відданий до війська. Десять років пізніше міг Достоевський знов повернути до Росії, де все пережите описав у книзі „Записки з мертвого дому“.

Тепер Достоевський почав писати, щоб заробляти; хоч його книги й мали успіх, але грішми з них набивали кешені інші; письменник був завжди задовжений, жінка й дитина голодували й мерзли. Писав він жахливо швидко й не мав навіть часу корегувати свої праці. Безперервно хорий, був він якимось від епілептичного припадку непритомний цілих десять днів. Все це відбивається в його творах: посталями його є п'яниці, злодії, епілептики, ідіоти, неврастеніки. Він до такої міри просякає їхніми почуттями, так відображує кожну хвилю їхнього життя, кожний настрій їхніх жалюгідних екзистенцій, що ці постаті стають для нас самою дійсністю.

Його найбільшим романом є „Вина й кара“. В цьому творі змальовує він честилюбивого, зголоднілого студента, який з раптового імпульсу забиває стару лихварку, щоб ограбувати її. Він виконує злочин, і це жахливо, щоб дістати гроші. Але потім його починає катувати сумління й ми переживаємо з ним усі, повні мук, стадії каяття. Він знайомиться з молодого дівчиною, яка, щоб підтримати свою родину, стає повією; ця дівчина спонукує його віддатися в руки поліції та іде з ним до Сибіру; зєднавшись, їхні душі очищуються любовю.

Коли я перед кількома роками опинився в шпиталі, то мені прийшло на думку, що це добра нагода для прочитання вісьмисот сторінок роману Достоевського „Браття Карамзови“. В нім змальовується кілька братів цього імени та їхній старий батько; всі вони завше п'яні й знаходяться в звязку з дурними повіями. Старий батько має гроші, через це сини є проти нього й намагаються отверто, один перед одним, його забити. Для ріжнomanітності описується ще монастир, повний ченців, що взаємно ненавидять один одного, а на додаток ще й достойний та повний любови святий, в духовности якого містяться всі нові надії для Росії й людства. Але святий умирає й наймолодший Карамзов, що любить його, страчує свою віру в Бога й людей, бо не бачить очікуваного від святого чуда: отець Зосіма смердить після своєї смерті цілком так само, як і кожний інший труп. Так далеко дійшов я в цій книзі; коли хтось цікавиться продовженням і кінцем — може дочитати її сам.

Хоч це й звать „реалізм“, але все це є романтичне й суб'єктивне в найвищому ступені; це пристрастна, але також і цілком божевільна пропаганда. Достоевський — це східно-ортодоксальний або візантійський Христос; далі —

це славянофіл, або містичний російський патріот, який вірить, що російська душа є чимось чудесним і цілком особливим, знаходячись з Богом у містичному звязку. Але цей звязок є добре знана середньовічна оргія страждання і покори, насолоди каяттям і самопониженням, звеличення язв, лахміття, вошей, жебрацтва і смороду. Через терпеливо виношену покору душа досягає містичних високостей. І коли в молодому студенті виростає усвідомлення, що він знищив людину, то він зовсім не хоче викупити вину вживаючи свій образотворний мозок для корисної праці; ні, він іде на поліцію й признається урядовцям, які є ще більші злочинці, ніж він. Влада, сама квінтесенція з огидних злочинців, засилає його до Сибіру, де він і побожна повія вивчають екстатичність страждання.

Пункт цей виступає ще ясніше з другого роману, сенс якого полягає в тім, що в ньому християнство ставиться в паралелю з ідіотизмом. Це твердження не є перебільшене; воно є лише виявленням власної тези самого Достоевського. Твір має назву „Ідіот“, і герой його є втіленням того містичного, психоневрастенічного християнства, яке знаходить свій вираз у добровільно вишуканім понижуванні. Це ж бо є значно простіше страждати, ніж мислити! Значно простіше підпадати епілептичним спазмам та жаху і називати їх Богом! Здається, що літературна критика теж легко підпадає спокусі уважати психічну хоробливість як додатну мистецьку якість. І мабуть тому в усій царині мистецтва немає більшої духової трагедії, ніж Достоевський. Ця людина стреміла боротися за свободу, а цар зробив з неї мученика. Але він з заслання повертає не для того, щоб боротися за прояснення розуму, а щоб лежати в поросі й цілувати руку, яка його біла. Він повертає як проповідник реакції, й віщує, що щастя Росії знаходиться в ченцях. Його бажання сповнилося: спасаючим ченцем був Грігорій Распутін.

Я підкреслюю, що не роблю Достоевському жадного закиду за зображування тих страчених, безнадійних, хорих і укатованих душ, що він їх знає якнайкраще. Я не протестую, що його постаті просякнуті пропасницею гістерії, що вони мають задубілі, скляні очі, що вони стогнуть, кричать, падають, тремтять, що їхні коліна трусяться, зуби клацають, а їхні кошмарні галюцинації наповнюють цілі розділи.

Я навіть згоджуюся читати такі речі, та тільки з точки погляду природника, який хоче з ними познайомитися, але ніколи як апотеозу зідеалізованого й зперсоніфікованого ідіотизму, щоб довести божеську природу епілепсії.

